

УДК 378.015.33:[574:001.893.54(045)

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2019-92-5-162-171>

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТРУКТУРНО- ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНИХ ВИШІВ

О. В. Молчанюк

ORCID 0000-0002-4695-9917

О. Б. Борзик

ORCID 0000-0002-2394-9230

У статті розкрито теоретичні засади створення структурно-функціональної моделі формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічних вишів та окреслюються шляхи її реалізації. Доведено, що забезпечення якості та ефективності процесу формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів можна шляхом розробки та упровадження структурно-функціональної моделі формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічних вишів. Здійснено аналіз наукової літератури щодо проблеми дослідження. Установлено, що створення структурно-функціональної моделі формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів – це складний, багаторівневий процес, ефективність якого цілком визначається дотриманням вимог, що висуваються до моделювання. Наголошено, що теоретичне обґрунтування структурно-функціональної моделі проблеми дослідження уможливорює цілісність уявлення того, як необхідно здійснювати освітні впливи на майбутніх учителів початкових класів з метою подолання надмірного прагматизму стосовно навколишнього середовища, екологічної неграмотності та формування високого рівня екологічної культури особистості в цілому. Висвітлено основну логіку створення структурно-функціональної моделі формування екологічної культури майбутніх учителів початкової школи. Схарактеризовано структурні блоки моделі (концептуальний, змістовий, операційний, результативний), які є взаємопов'язаними та взаємозалежними, визначаються метою

дослідження і відображають певні характеристики досліджуваного явища.

Ключові слова: *моделювання, структурні блоки моделі (концептуальний, змістовий, операційний, результативний), формування екологічної культури, майбутні учителі початкових класів.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Екологічна освіта на межі третього тисячоліття постає як стратегічна основа модернізації освітніх парадигм, що покликана нівелювати екологічні проблеми людства шляхом здійснення екологічної політики, спрямованої на формування екологічно безпечного життя людини, людства з планетарним мисленням, високим рівнем екологічної культури. Це, в свою чергу, забезпечить поступовий перехід освіти та суспільства на шлях сталого розвитку, збереження природних умов для існування людської цивілізації, і як результат – гармонійне співіснування людства і світу природи.

З огляду на вищезазначене, формування екологічної культури має бути наскрізною складовою освітнього процесу, зокрема освітнього процесу педагогічних закладів вищої освіти. Забезпечення якості та ефективності процесу формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів можливе шляхом систематичної, цілеспрямованої діяльності адміністрації, науково-педагогічних працівників, кураторів студентських груп, які діють спільно відповідно до єдиних вимог. Звідси випливає, що універсальним засобом усвідомленого сприйняття дійсності та реалізації вищезазначених освітніх тенденцій є модель як цілісне відображення реального об'єкта в ідеальній формі (Молчанюк, 2018).

Отже, теоретичне осмислення проблеми дослідження зумовлює створення структурно-функціональної моделі формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти, що забезпечить цілісний вплив на особистість студента з метою подолання надмірного прагматизму стосовно навколишнього середовища, екологічної неграмотності та формування високого рівня екологічної культури особистості в цілому.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У педагогічній науці та практиці існує чимало праць, в яких порушено проблеми екологічного виховання, зокрема виховання екологічної культури особистості. Так, проблему взаємозв'язку природи та людини висвітлено у працях А. Захлебного, Я. Коменського, В. Крисаченко, О. Молчанюк,

О. Пометун, Н. Пустовіт, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інших. Дослідженням екологічної освіти як одного з напрямів формування екологічної культури займалися С. Глазачев, В. Горлачов, О. Киричук, І. Мазур, Г. Пономарьова, І. Сопівник, О. Тавстуха, Г. Шевченко та інші. Теоретичні та практичні проблеми виховання екологічної культури порушено у працях В. Андрущенка, О. Біди, Л. Білик, Т. Буреніної, В. Вернадського, Н. Єфименко, А. Захлебного, О. Крюкової, О. Лазебної, Р. Науменко, Г. Пустовіт, О. Сорочинської та інших відомих вітчизняних і зарубіжних дослідників. Е. Артамонова, Ю. Бойчук, Н. Грейда, А. Дудаш, Н. Єфименко й інші дослідники вказують на те, що формування екологічної культури є провідною метою екологічного виховання молоді нової генерації.

Слід зазначити, що процес моделювання є об'єктом вивчення різних наукових галузей, які розкривають ті чи інші аспекти даного процесу. Зокрема, моделювання як метод пізнання досліджували Л. Зазуліна, І. Сікорський, І. Фролов, В. Штофф та інші; моделювання управлінської діяльності висвітлено у працях А. Гулімовського, В. Пікельної, А. Харківської й інших; моделювання професійної діяльності детально досліджено Н. Андрєєвим, Б. Динамовою, О. Ліннік, Л. Сігаєвою, В. Масловою, В. Сластьоніним та іншими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналіз наукової літератури свідчить, що проблемі формування екологічної культури особистості, зокрема майбутніх учителів початкових класів, присвячено низка наукових праць. Однак, сучасна освітня парадигма потребує пошуку нових форм, технологій, методів, засобів, що здатні забезпечити найефективніше рішення зазначеної проблеми та актуалізує створення структурно-функціональної моделі формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів, що забезпечить цілісність, систематичність та якість.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні структурно-функціональної моделі формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти та характеристики її структурних елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Структурно-функціональна модель розглядається науковцями як узагальнене схематичне відображення якого-небудь явища чи процесу реальної дійсності та представлена компонентною структурою. Складові моделі

є взаємопов'язаними та взаємозалежними, визначаються метою дослідження і відображають певні характеристики досліджуваного явища (Рибалко, 2013).

Розроблена нами структурно-функціональна модель формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів репрезентує блоки, які містять відповіді на запитання, що виникають при її моделюванні:

- *цільовий*: представлений метою, яка конкретизується конкретними завданнями;

- *концептуальний*: охоплює теоретико-методологічні підходи, принципи та педагогічні умови формування екологічної культури майбутніх учителів початкової освіти в освітньому процесі педагогічного вишу;

- *змістовий*: розкриває поетапну реалізацію змісту формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів під час вивчення навчальних дисциплін циклу загальної та професійної підготовки, позааудиторної роботи, самостійної роботи студентів, самовиховання та їх практичної діяльності;

- *операційний*: представлений педагогічним інструментарієм, за допомогою якого реалізується зміст формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів: форми аудиторної та позааудиторної роботи, самостійної підготовки студентів та їх самовиховання, навчальні та виховні методи, технології, а також, засоби освітнього впливу на суб'єктів освітнього процесу педагогічних закладах вищої освіти;

- *результативний блок*: конкретизує очікуваний результат і включає компоненти, критерії, їх показники та рівні сформованості даного явища.

Задля більш чіткого цілісного уявлення структури створеної структурно-функціональної моделі формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічних вишів детально охарактеризуємо визначені блоки.

Цільовий блок представлений метою – формування екологічної культури у майбутніх учителів початкових класів, яка конкретизується завданнями: сприяти опануванню студентами системою теоретичних знань та уявлень про світ природи в усій його неповторності, про способи взаємодії в системі «природа – людина», про закономірності та взаємозв'язки усього сущого; пробуджувати позитивне ставлення до природних багатств, бажання спілкуватись з об'єктами природи та сприяти її збереженню, мотивацію до екологічних учинків в довіллі, позитивних емоцій, переживань стосовно об'єктів природи та взаємодії з нею; залучати

студентів до активної участі у просвітницькій та природоохоронній діяльності; забезпечити формування еколого-виправданої поведінки у рутинному житті тощо.

Концептуальний блок моделі визначає теоретико-методологічні підходи, принципи та педагогічні умови формування екологічної культури майбутніх учителів початкової освіти в освітньому процесі педагогічного вишу.

На основі аналізу наукової літератури у нашій структурно-функціональній моделі формування екологічної культури майбутніх учителів ми виходимо з того, що необхідно дотримуватися закономірностей навчання у педагогічному виші, принципів навчання, зокрема загальнодидактичних (системності, наступності, науковості, активності та свідомості й неперервності педагогічного процесу) та екологічного спрямування (міждисциплінарності, інтеграції екологічного й психолого-педагогічного знання; урахування глобальних, національних і регіональних аспектів екологічних проблем; коеволюції), а також, аксіологічного, системного, особистісно-діяльнісного, професійно-гуманного, компетентнісного, теоретико-методологічних підходів, згідно з якими ми визначили компоненти структурно-функціональної моделі формування екологічної культури майбутніх учителів початкової школи в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти.

Процес формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти має бути цілеспрямованим, організованим та педагогічно скерованим. Успішність процесу формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів буде більш результативною за умови врахування сукупності факторів й оптимальних умов, що суттєво впливають на зазначений процес. З огляду на це, ми вважаємо, що ефективність формування екологічної культури майбутніх учителів початкової школи в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти за умови врахування сукупності оптимальних педагогічних умов:

- створення демократичного освітнього простору, де викладач та студент є рівноправними учасниками освітнього процесу;
- включення майбутніх учителів початкових класів у різноманітну еколого-освітню діяльність на заняттях з дисциплін професійної підготовки на засадах емпauerмент-педагогіки;
- звернення до життєвого досвіду студента.

Змістовий блок розкриває зміст формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти, шляхом наскрізної екологізації навчальних

дисциплін циклу загальної та професійної підготовки, визначених навчальним планом спеціальності 013 Початкова освіта; позааудиторної роботи, що визначається метою та завданнями екологічного виховання у закладі вищої освіти; процесу самостійної роботи студентів, самовиховання та їх практичної діяльності. Відповідно до розробленої структурно-функціональної моделі, трансформація змісту формування екологічної культури відбувається послідовно та поетапно (інформаційно-мотиваційний; змістово-практичний; результативний).

Операційний блок визначає педагогічний інструментарій реалізації змісту формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти: форми аудиторної та позааудиторної роботи, самостійної підготовки студентів та їх самовиховання, навчальні та виховні методи, технології, а також засоби освітнього впливу на суб'єктів освітнього процесу в педагогічних закладах вищої освіти.

Педагогічним інструментарієм, що сприяє найефективнішому формуванню екологічної культури майбутніх учителів початкових класів є: лекції, семінарські та практичні заняття, пронизані інтерактивними методами, методами розвитку критичного мислення; тренінгові заняття; педагогічні лабораторії; дискусійні клуби; майстер-класи; екологічні стежки; екскурсії; різноманітні виховні заходи екологічного спрямування (квести, аукціони, КВК, конкурси екологічних творів); метод проєктів, кейс-метод, захист презентацій; написання дослідних робіт на екологічну тематику, створення екологічних проєктів тощо.

Ще однією складовою операційного блоку моделі є засоби навчання, які надають можливість викладачу та студенту описати об'єкт вивчення або отримати його модель, виділити предмет і пред'явити його для засвоєння. До них відносяться мультимедійні, комп'ютерні, аудіовізуальні засоби, підручники і навчальні посібники, лабораторне обладнання (Фіцула, 2010).

Результативний блок конкретизує очікуваний результат – підвищення рівня сформованості екологічної культури майбутніх учителів початкової школи. Також даний блок охоплює компоненти екологічної культури особистості (аксіологічний, інтелектуальний, діяльнісний), критерії та їх показники, зокрема ціннісно-мотиваційний: умотивованість студентів до екологічної, природоохоронної діяльності; сформованість ціннісних орієнтацій особистості щодо усвідомлення цінності природи, її неповторності та унікальності, збереження та примноження природних багатств; наявність почуття відповідальності за власні дії, що стосуються природного середовища; когнітивний: система наукових екологічних знань

про закономірності, взаємозв'язки усього суцього, чинні природоохоронні нормативно-правові документи, актуальні екологічні проблеми людства та шляхи їх вирішення; знання про гармонійне співіснування людини зі світом природи та проблема формування екологічної культури особистості; поведінковий: сформовані уміння та навички (загальнонавчальні, інтелектуальні, проєктувальні, організаційні, практичні, рефлексивні) необхідні для здійснення екологічної діяльності та екологічно виправданої поведінки особистості; участь у просвітницькій та природоохоронній діяльності; екологічно виправдана поведінка особистості у рутинному житті).

Динаміка формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів виявлятиметься у рівнях сформованості даного явища (високий, середній, достатній), що дозволять простежити динаміку в розвитку ціннісно-мотиваційної, когнітивної та поведінкової сфер особистості майбутнього фахівця.

Висновки. Отже, структурно-функціональна модель формування екологічної культури майбутніх учителів початкових класів, яка представлена цільовим, концептуальним, змістовим, операційним та результативним блоками покликана найефективніше розв'язати нагальне завдання – сприяти підвищенню рівня сформованості зазначеного явища в освітньому процесі педагогічних закладів вищої освіти. Теоретичне обґрунтування структурно-функціональної моделі проблеми дослідження уможливило цілісність уявлення того, як необхідно здійснювати освітні впливи на майбутніх учителів початкових класів з метою формування екологічної культури. Представлена модель не є усталеною та завершеною і може корегуватися відповідно до специфіки закладу вищої освіти, особливостей освітнього процесу, професійної спрямованості с здобувачів освіти, їх індивідуальних характеристик та зважаючи на екологічні виклики цивілізації в цілому.

Література

1. Молчанюк О. В. Теоретичне обґрунтування структурно-функціональної моделі виховання в майбутніх учителів біології ціннісного ставлення до природи. *Духовність особистості : методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць / гол. ред. : Г. П. Шевченко. Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2018. Вип. 6. С. 97-104.
2. Рибалко Ю. В. Формування професійної компетентності майбутніх екологів у фаховій підготовці у вищих аграрних навчальних закладах : монографія / за заг. ред. д. пед. н., професора Н. М. Рідей. Херсон : Грінь Д. С., 2013. 230 с.

3. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. [2-ге вид., доп.]. Київ : Академія, 2010. 456 с.

References

1. Molchaniuk, O. V. (2018) Teoretychne obhruntuvannia strukturno-funktsionalnoi modeli vykhovannia v maibutnikh uchyteliv biolohii tsinnisnoho stavlennia do pryrody [Theoretical- substantiation of the structural-functional model of training values-based attitude to the nature of future biology teachers]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*: zb. nauk. prats, #6, 97–104. Luhansk: Publishing House of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (ukr).
2. Rybalko, Yu. V. (2013). *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh ekolohiv u fakhovii pidhotovtsi u vyshchyykh ahrarnyykh navchalnykh zakladakh: monohrafiia* [Forming professional competence of future ecologists in professional training at agricultural education institutions: monography]. Kherson: Hrin D. S. (ukr).
3. Fitsula, M. M. (2010). *Pedahohika vyshchoi shkoly: navch. posib. 2-he vyd., dop.* [Pedagogy of higher school]. Kyiv: Akademiia (ukr).

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СТРУКТУРНО- ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ

О. В. Молчанюк, Е. Б. Борзик

В статье раскрыты теоретические основы создания структурно-функциональной модели формирования экологической культуры будущих учителей начальных классов в образовательном процессе педагогических вузов и определяются пути ее реализации. Доказано, что обеспечение качества и эффективности процесса формирования экологической культуры будущих учителей начальных классов возможно путем разработки и внедрения структурно-функциональной модели формирования экологической культуры будущих учителей начальных классов в образовательном процессе педагогических вузов. Осуществлен анализ научной литературы по проблеме исследования. Установлено, что создание структурно-функциональной модели формирования экологической культуры будущих учителей начальных классов – это сложный, многоуровневый процесс, эффективность которого целиком определяется соблюдением требований, предъявляемых к моделированию. Отмечено, что теоретическое обоснование структурно-функциональной модели проблемы исследования представляет целостность того, как необходимо осуществлять образовательные влияния на будущих учителей начальных классов с целью преодоления чрезмерного прагматизма в отношении окружающей среды, экологической неграмотности и формирования высокого уровня экологической

культуры личности в целом. Определена основная логика создания структурно-функциональной модели формирования экологической культуры будущих учителей начальной школы. Охарактеризованы структурные блоки модели (концептуальный, содержательный, операционный, результативный), которые являются взаимосвязанными и взаимозависимыми, определяются целью исследования и отражают определенные характеристики исследуемого явления.

Ключевые слова: моделирование, структурные блоки модели (концептуальный, содержательный, операционный, результативный), формирование экологической культуры, будущие учителя начальных классов.

THEORETICAL SUBSTANTIATION OF THE STRUCTURAL-FUNCTIONAL MODEL OF FORMING ECOLOGICAL CULTURE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE EDUCATIONAL PROCESS AT PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

O. V. Molchaniuk, O. B. Borzyk

The article deals with the theoretical principles of creating the structural-functional model of forming ecological culture of future primary school teachers in the educational process of pedagogical higher education institutions. It also outlines the ways of its implementation. It is proved that ensuring the quality and efficiency of the process of forming ecological culture of future primary school teachers is possible by developing and implementing the structural-functional model of forming ecological culture of future primary school teachers in the educational process of pedagogical higher education institutions. The scientific literature on the research issue is analyzed. It is established that the creation of the structural-functional model of forming ecological culture of future primary school teachers is a complex, multi-level process. Its effectiveness is fully determined by compliance with the modeling requirements. It is emphasized that the theoretical substantiation of the structural-functional model of the research problem makes it possible to provide a holistic view on the ways of carrying out educational influences on future primary school teachers in order to overcome excessive pragmatism about the environment, environmental illiteracy and forming a high level of ecological personality in general. The basic logic of creating the structural-functional model of forming ecological culture of future primary school teachers is described. The structural blocks of the model (conceptual, content, operational, result) are characterized and they are interconnected and interdependent. The blocks are determined by the purpose of the study and reflect certain characteristics of the phenomenon in question.

Key words: Modeling, structural blocks of the model (conceptual, content, operational, result), forming ecological culture, future primary school teachers.

Молчанюк Ольга Василівна – завідувач кафедри природничих дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна). E-mail: ov888@ukr.net

Molchaniuk Olha Vasylivna – Head of the Chair of Natural Sciences, Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine). E-mail: ov888@ukr.net

Борзик Олена Богданівна – викладач кафедри природничих дисциплін Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (м. Харків, Україна). E-mail: emarkovich111@gmail.com

Borzyk Olena Bohdanivna – Lecturer of Natural Sciences, Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine). E-mail: emarkovich111@gmail.com